

БЕЗДІЄСЛІВНІ РЕЧЕННЯ З ПРЕДИКАТОМ ЯКОСТІ В ПОЕЗІЇ ОЛЕКСАНДРА ОЛЕСЯ

Л.М. Михайлюк

У статті аналізуються лексико-семантичні групи предикатів якості в бездієслівних реченнях у поезії Олександра Олеся та досліджується структура речень з одновалентними і двовалентними предикатами якості.

В українському мовознавстві серед предикатів стану, які, на думку Р. Вихованця, охоплюють п'ять основних значень, виокремлюють предикат зі значенням якісної ознаки [1, с.15]. Предикати якості належать до окремого семантичного класу за їх найістотнішими характеристиками, які відрізняють їх від інших типів предикатів.

Предикати якості, на відміну від предикатів дії, процесу і стану, позначають постійну, внутрішню, у певному розумінні невід'ємну щодо предмета ознаку, яка не виникає як дія, не має фазових ознак і характеризується цілісністю переміщення на часовій осі. Тобто предикати якості стосуються параметрів незмінності, стабільності, постійності, внутрішньої належності предметів [2, с.101].

У синтаксисі української мови найбільш вивчена породжувальна здатність предикатів дії стану. Інші семантичні типи предикатів, зокрема із значенням процесу, якості та кількості, схарактеризовані лише як самостійні типи предикатів за їх диференційними ознаками та спеціалізованими морфологічними засобами вираження. У ролі семантичного організаційного центру речення вони не достатньо вивчені в українському мовознавстві. Зважаючи на це, дослідження семантико-синтаксичної структури бездієслівних речень з предикатом якості та функціонування їх у поезії Олександра Олеся є актуальним.

Спеціалізованими виразниками предикатів якості, що визначають постійні ознаки предметів, є якісні прикметники. Вони мають мінімальну, одномісну, валентну рамку, яку заповнюють іменники, що означають істот або конкретні предмети, яким властива відповідна якісна ознака: *Небо блакитне, зелена земля, Груша і яблуні білі...* [3, с.113].

У поезії Олександра Олеся широко представлені бездієслівні речення з предикатом якості, значення якої особливе тим, що репрезентує статичну ознаку, тоді як значення дії та процеси відповідних предметів – динамічну ознаку. Тематичні різновиди статичної ознаки істотно відрізняються від тематичних різновидів динамічної ознаки. Вони охоплюють широкий спектр ознак предметів, виразниками яких виступають якісні прикметники різних лексико-семантичних груп.

У ролі предиката якості в поезії Олександра Олеся найширше вживаються прикметники, що визначають типові риси характеру, вдачі, поведінки людей, особливостей їх психічного складу, наприклад:

Я щасливий, ми щасливі... [3, с.179];

І не знаєм, – божевільні, –

Чи в неволі ми, чи вільні [3, с.145];

Чорні ворони, не крячте!

Ми оглухли, ми глухі [3, с.144].

Невелику за обсягом підгрупу становлять якісні прикметники найдавнішого походження, або первинні, непохідні в сучасному розумінні прикметники, які виражають ознаку безпосередньо лексичним значенням своєї основи, зокрема: *гордий, білий, милий, мудрий*. Наприклад:

Мудрі теж сини у його... [3, с.403];

Вона як тінь... як мамур біла [3, с.526];

Як сарна, ти струнка і мила [3, с.438].

Проте загал якісних прикметників цієї лексико-семантичної групи належить до похідних одиниць, утворених за допомогою різних префіксів, суфіксів від іменників,

дієслів, прикметників. Вони виражають ознаку не безпосередньо, а через властивість іншого, якісно осмисленого поняття [4, с.151]. У значеннєвому плані такі похідні прикметники неоднорідні. Більшість із них передає нейтральні ознаки безвідносно до їх кількісного вияву або інтенсивності: *холодний, упертий, живий, щасливий, вдоволений*. Наприклад:

Всі вдоволені, щасливі [3, с.361];
Холодний, як крига, твій батько [3, с.168];
Упертий він, нечесний в бої [3, с.520];
Він – вільний, я – в тяжких кайданах [3, с.520].

У позиції предиката якості в поезії О. Олеся також широко використані якісні прикметники на позначення кольорової ознаки предмета. Вона може конкретизуватися як один колір, два кольори та відтінок кольору. Предикати прикметники, які означають один колір, становлять більшість. До них належить порівняно невелика група якісних прикметників, що передають сім кольорів спектру, інші природні кольори (*білий, сивий*), а також численні похідні назви кольорів, що утворилися на основі відносних прикметників (*абрикосовий, рожевий*), наприклад:

Скрізь маєво – зелене [3, с.96];
А ранки росяні, рожеві,
А дні, а ночі сизокрили [3, с.427];
Є слова, що білі-білі
Як конвалії квітки... [3, с.430].

Окремий лексичний різновид виражених предикатами якості ознак представляють прикметники, що визначають розмір, обсяг та відстань: *великий, малий, короткий, широкий*. Наприклад:

Дні короткі, довші й довші ночі... [3, с.450];
Життя коротке, Уже мені могилу рить пішли [3, с.617];
А світ... а світ такий широкий [3, с.653];
І пляж, як ярмарок, великий [3, с.469].

Ознака предикативності може стосуватися і фізичних якостей істот, вад, наприклад: *здоровий, хворий, німий, сліпий*:

Ти смієшся, дзвінко граєш.
І що хворий ти – не знаєш... [3, с.145];
Я тут – німий [3, с.524];
Він до всього, що серцем, байдужий... [3, с.185];
Та страшна, міцна, залізна Володимира рука [3, с.389].

Предикати якості можуть визначати вагу предметів – невелику, незначну і значну – в прямому і переносному значенні. Обмежена за обсягом лексико-семантична група прикметників з цим значенням об'єднує два коротких синонімічних ряди, пов'язаних антонімічними відношеннями: *важкий, тяжкий – легкий*, наприклад:

Важкий, важкий на гору шлях [3, с.461];
Душа тяжка, як камінь... [3, с.409].

Частину непохідних і похідних прикметників, які визначають риси характеру та поведінки людини, її здібності, Олександр Олесь вживає у функції предиката якості для змалювання неістот – землі, предметів, лісу, ночі. Наприклад:

Ліс такий страшний, таємний... [3, с.335];
Ця земля міцна, могутча [3, с.396];
Моя труна така спокійна і ясна [3, с.240];
А ніч така ясна і ніжна [3, с.100];
Морози люті [3, с.520].

Однією з типологічних ознак одновалентних предикатів якості є їх здатність виражати два ступені безвідносного вияву ознаки – недостатній і надмірний [5, с.103]. Недостатній, або неповний, послаблений ступінь вияву ознаки передають синтетичні й аналітичні предикатні форми. Предикат якості може мати у своїй

структурі супровідний кількісний предикат *трохи, ледь, ще*, який вказує на незначний, послаблений ступінь вияву ознаки, наприклад:

Але ще жива вона [3, с.353];

Він ще живий [3, с.611].

У поезії Олександра Олеся здебільшого функціонують бездієслівні речення з предикатами якості, що мають надмірний ступінь вияву ознаки, які передаються синтетичними й аналітичними формами. Їх потенціал значно переважає над тими формами, що спеціалізуються на вираженні недостатнього ступеня ознаки. З-поміж синтетичних предикатних форм поет використовує похідні префіксальні й суфіксальні прикметники, наприклад:

Та найліпша – віра грецька [3, с.358];

Воля в житті найдорожча... [3, с.298];

В кого з вас скриня повніша в коморі? [3, с.167];

Що нам ближче і миліше, і дорожче в час недоли [3, с.211].

Аналітичні форми предиката якості – це безпосередня реалізація в мові предикатно-предикатної структури, а саме основою предиката якості, який представляє якісні прикметники, та супровідною предиката із значенням інтенсивності, репрезентами якого є аналітичні форми типу *дуже, досить, надзвичайно* [5, с.103]. У поетичному синтаксисі Олександра Олеся переважає аналітичне вираження інтенсивності ознаки предикатів якості. Цьому сприяє великий потенціал аналітичних інтенсифікаторів, які використовує поет і які співвідносяться із кількісно-означальними прислівниками, одні з яких пов'язані між собою як семантичні, інші як стилістичні, треті – як семантико-стилістичні синоніми, наприклад:

Чом вони любі безмежно,

Чом вони рідні без краю? [3, с.411];

О правда! Мій народ смішний безкрає [3, с.164];

І ти їй в сто крат миліше ... [3, с.100].

Олександр Олесь широко використовує бездієслівні речення з одновалентним предикатом якості, що мають детермінант, з порівняльною семантикою, який утворюється з актуалізованого непередикатного іменника підрядної порівняльної частини, що виступає у позиції субстанціональної синтаксеми суб'єкта якісної ознаки, та порівняльних сполучників *як, мов, немов, немовби*, наприклад:

Як океан, глибока наша рана,

Як чорна ніч скорбота наша чорна [3, с.375];

Повітря чисте, як кришталь [3, с.292];

Наче темна ніч осіння, жінка Ігоря смутна... [3, с.374];

Мудрі теж сини у його

І відважні, як орли [3, с.403].

Детермінанти з порівняльною семантикою в зазначених реченнях утворилися внаслідок згортання підрядної порівняльної частини, предикат якості якої лексично тотожний предикату головної частини складнопідрядного речення. Саме тому він редукується зовсім, а не згортається у відпредикатний іменник [6, с.79]. Підрядні порівняльні сполучники, що виражають порівняльні семантико-синтаксичні відношення між підрядною і головною частинами складнопідрядного речення, не замінюються прийменниками, бо вони не мають граматичних еквівалентів, наприклад:

Рука моя міцна як криця [3, с.633].

Рука моя міцна (елементарне речення з семантичною функцією тотожності) + пропозиціональний предикат із семантичною валентністю тотожності, *Криця міцна* (елементарне речення з семантичною функцією тотожності).

У поезії Олександра Олеся репрезентовані також бездієслівні речення з двовалентним предикатом якості. Двовалентність предикатів якості кваліфікується як нетипове явище, набуте у зв'язку з їх закріпленням у присудковій позиції речення, бо воно сприяло більшому наближенню їх до типової предикатної сполучуваності [2, с.102]. Такі предикати якості для вияву своєї ознаки вимагають наявності іншого об'єкта. Це означає, що, крім валентної позиції непередикатного аргумента із семантичною функцією носія якісної ознаки, вони відкривають ще одну обов'язкову валентну позицію – позицію непередикатного аргумента із семантичною функцією об'єкта. Функції об'єкта різні. Він може бути об'єктом порівняння, коли з його ознакою порівнюються ознаки носія:

(Лебідка) *Ніжніша від ночі, миліша від ранку,
Струнка и хороша, і вічно смутна...* [3, с.208].

Об'єкт може бути обмеженням, коли він обмежує вияв ознаки носія:

Знов земля мені тісна... [3, с.429];
Чужі, далекі ви мені [3, с.730];
Чужа мені ти [3, с.740].

Ознаку, вияв якої обмежений певним об'єктом, виражають й інші двовалентні предикати якості, зокрема такі, як: *любий, милий, рідний, байдужий*. Ці лексеми передають якісний стан, зокрема психічний стан, носієм якого буває тільки жива істота:

Море, море! І в негоду любе сміливому ти [3, с.324];
Їм байдужа небезпека І негода не страшна [3, с.218];
Хто раб не був – для нас він рідний... [3, с.604];
Гидкі мені ваші слова голосні [3, с.248].

Конкретизація ознаки, вираженої двовалентним предикатом якості, має особливості, суть яких полягає у використанні залежних іменників з іншими значеннями у функції обмежувачів вияву якісної ознаки особи або предиката. Серед них переважають іменники – назви частин тіла людини, зовнішнього вигляду, стану душі, наприклад:

Усмішка їх миліша снів... [3, с.309];
Віра в мене дужча криці [3, с.196].

Іменники, що позначають частини якогось предмета, у валентній позиції обмеження трапляються значно рідше. Це можливе за умови, якщо функції суб'єкта якості й об'єкта порівняння виконують іменники відповідних лексико-граматичних груп на позначення неістот, наприклад:

Вся земля миліше раю [3, с.204].

Отже, в поезії Олександра Олеся широко функціонують бездієслівні речення, семантико-синтаксична структура яких сформована відповідно до семантичної валентності предикатів якості, спеціалізованими виразниками яких є якісні прикметники. Предикат якості репрезентований у поетичному мовленні частіше одновалентними предикатами, ніж двовалентними.

SUMMARY

SENTENCES WITH THE PREDICATE OF QUALITY IN OLEXANDR OLES' POETRY

Mykhayliuk L. M.

In the article lexico-semantic groups of predicates of quality expressed by qualitative adjectives are analyzed, the structure of sentences with monovalent and bivalent predicates of quality are investigated.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Вихованець І.Р. Семантико-синтаксична структура речення. – К.: Наукова думка, 1982. – 220 с.
2. Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. – К.: Наукова думка, 1992. – 222с.
3. Олександр Олесь. Твори: В 2 т. – Т.1: Поетичні твори. Лірика. Поэза збірками. З неопублікованого. Сатира. – К.: Дніпро, 1990. – 959с.
4. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / За заг. ред. І.К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1969. – 583 с.
5. Вихованець І.Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. –К.: Наукова думка, 1988. – 256с.
6. Русанівський В.М. Структура лексичної і граматичної семантики. – К.: Наукова думка, 1988. – 240с.